

„СЛУЧАЯТ“ ПАНАИТ СТАНЧОВ-ЧЕРНА

ПИРИН БОЯДЖИЕВ

През пролетта на 1893 г. дванадесетгодишното момче от с. Черна, Тулчанско, Панаит Костеску отива при учителя си и изисква да му се издаде свидетелство за завършено начално образование на името Панайот Станчев. Това е бъдещият румънски поет Панаит Черна, взел за псевдоним името на родното си село едва когато му обръщат внимание, че не било удобно да печата стихове с фамилното си име, което той запазва при всички други случаи. Защо е държал на това име и защо е избрал този псевдоним, можем да разберем от кратките бележки за бурния живот на быща му и за духа на родното му село.

Син на шумненеца Станчо Димитров Кандиларя, роден през 1853 г., Панайот Станчев — баща, завършва класното училище в родния си град, където преподавали Добри Войников и Илия Блъсков. През 1871 г. той е писар на новоучредената българска община в гр. Чернавода. С какво се е занимавал в този град, не се знае. Може би е бил библиотекар на новоучреденото читалище. През 1872 г. е настоятел на сп. „Слава“, а през 1873 е член на ръководството на общината в гр. Чернавода.¹ През 1874—1876 г. е черковен певец в гр. Хаджиоглу-Пазарджик (Толбухин). Според спомени на стари добришки (толбухински) граждани бил тръгнал с поп Харитон за Мусина и взел участие в боевете в Дряновския манастир, откъдето по чудо се бил спасил.² Обаче в никакъв списък на дряновските четници го няма. Имал е все пак някаква връзка с въстанието през 1876 г., понеже бил арестуван в гр. Мачин и пушат под застъпничеството на свои съграждани. Тогава се заселва в съседното с. Черна, където бива условен учител и черковен певец.

Това добруджанско крайдунавско село започва новия си живот от началото на XIX в. под влиянието на последователните вълни от български преселения. Има свое, българско училище, отначало килийно, а от 1832 г. взаимоучително. През 1861—1862 г. там е учител революционерът-книжовник Ив. Кършовски. Оттогава черненци празнуват деня на Кирил и Методий, та даже са преименували на тяхно име черквата си. Празникът на славянската писменост там е станал празник и на всички околни села.³ Черненци са ревностни читатели на български възрожденски книги, вестници и списания, биват спомоществатели и дарители на повече от 100 бройки от десетина възрожденски книги, пък и на списания. В четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, както и в опълченските дружини е имало много черненци. Будно българско съзнание са имали винаги жителите на

¹ С. Чилингиров. Добруджа и нашето Възраждане (Културно-исторически издирвания). С., 1917, с. 146, 147; сп. „Слава“, II, 1972, с. 197.

² Хр. Капитанов. Панайот Станчов-Черна. Живот и творчество. Пазарджик, 1936, с. 97—101. Всички наши изследователи вземат тази версия от него. По-нататък ще цитираме този негов труд в текста в скоби.

³ Право, VII, бр. 17, 3. VII. 1872.

това севернодобруджанско село и са го проявявали като жажда за култура и роден език не само по време на българската окупация през Първата световна война, а и във въоръжена съпротива против възстановяването на румънската власт през ноември 1918 г.⁴ Затова и почти цялото му население (3869 души, между тях и семействата на повечето братя и сестри на поета) се изселва през 1940 г. в силестренските села Сокол, Стефан Караджа и Нова Черна.

В Черна Панайот Станчев продължава усилената културно-просветна и патриотична дейност на своите предшественици. Училището е било вече поставено на завидна педагогическа висота — програма, организация, пособия — от учителските конгреси в Шумен и Русе. С учителствването на Панайот Станчев се свързва в традициите на село Черна и основаването на читалището. Учителят-черковен певец се влюбва и младата си ученичка Мария, дъщеря на бедния, но ученолюбив Васил Ташков, спомоществовател на възрожденски книги, който в 1876 г. е нямал даже и къща.⁵ Междувременно Северна Добруджа е станала румънска, той предава с протокол на новоназначения румънски учител училището и училищния инвентар, но си остава български учител, като се редуват по подлудни. Румънските историци на с. Черна говорят с възхищение за енциклопедическата култура на учителя Панайот Станчев, за качествата му на педагог, за висотата, до която било достигнало при него образованието в селото, за завидната материална база. Говорят даже за неговия „аристократически“ род от учители и офицери, пък даже и за неговия „пламенен аспаруховски национализъм“.⁶ Български учители преподават в с. Черна и след смъртта на даскал Панайот до 1888 г. Ученичката Мария Ташкова напуска училището и една година след това, на 8 ноември 1880 г., става сватбата. Учителят е купил от селската община сградата на някогашното училище и я поправя. Наскоро се разболява и на 23 февруари 1881 г. умира. Погребан е в двора на старата черква, а на надгробния каменен кръст е написано на български: „Тук почива раб божи Панайот Станчев, шумненец, починал на февруарий 23, 1881 година.“ Младата му съпруга вече очаквала рождба. На смъртно легло последният завет на даскала Панайот е бил жена му да направи всички жертви, но да изучи чедото им, да го изпрати даже във Варна при брат му, гимназиален учител по български език, Димитър Станчев. Детето им, наречено на покойния си баща Панайот, се ражда на 26 август 1881 г. А според И. Кешка, който също е разпитвал майката, на нейния имен ден, на 15 август 1881 г.⁷

Необходимо е да се уточнят някои сведения за родителите на поета Черна, защото румънските литературни историци и досега повтарят някои изверни данни, пуснати в обръщение от приятеля на Панайот Станчев — Черна, писателят Василе Савел. А пък колкото и странно да звучи, и досега най-обстойната, най-документираната, най-научно обоснованата биография на този румънски поет от български произход е написана от българин след обстойно проучване на социално-икономическото положение на с. Черна и преди всичко, като е черпил информация от почти неизползувани досега писма до домашните му и от спомените, изповедите, споделени от майка му, втория му баща, братята, сестрите и приятелите му. И така, даскал Панайот Станчев намира в селото добре организирано и с полувековна традиция българско училище, а не той открива първото българско училище в Черна. Умира в с. Черна шест месеца преди да се роди синът му, а не е избягвал в България. Имал е такова намерение, обаче със семейството си. Само болестта, а после смъртта са му попречили. Майка му не е румънка и не е била неграмотна. Румънски не е знаела. Поетът е роден на 26 август, не на

⁴ D. Necula, I. Cheșca. Monografia satului Cerna — jud. Tulcea — din punct de vedere static și dinamic. Brăila, 1935, p. 50—52.

⁵ ИА НБКМ II А 6443.

⁶ I. Cheșca. Vieța poetului filosof Panait Cerna. Tulcea (1941), p. 12—25.

⁷ Ibidem, p. 12.

26 септември. Бащата два месеца е бил прикован на легло и умира, като знае че ще има потомство (с. 110—111, 114—118, 123).

Една година след смъртта на съпруга си Мария Станчева се омъжва за окридчанина Наум Костов, емигрант в Браила, където се занимавал с кожухарство, през 1876 г. доброволец в четата на Панайот Хитов в Сърбия, след разпускането на която през Румъния се заселва в с. Черна. Младият Панайот расъл в семейството на майка си и на новия си баща, което се било увеличило през годините с още пет сестри и трима братя (без да смятаме рано починалите). Наум Костов не правел разлика между своите и доведеното дете. Даже го научил да чете български от една своя песнопойка (123, 139).

И изведнъж детето разбира, че носи името не на истинския си баща. Тогава майка му го завежда пред гроба на учителя Панайот Станчев, разказва му за борческия живот на българския патриот и учител и разкрива съкровения му завет: детето му да добие образование. Тази вест разсейва мъката на сиротното дете. То вече знае, че ще учи, че ще следва пътя на баща си (с. 141). И неговият живот отсегна нататък е под знака на бащиния завет.

На всички свои съученици, състуденти, приятели, професори той ще говори с възторг за баща си като за български възрожденски учител, патриот и революционер. И мнозина ще виждат у него баща му — неговото свободолюбие, дръзновение, непреклонност. Защото наистина той е станал интелектуалец и поет по бащино наследство и завет. „Особеното, оригиналното, силата и смелостта на жизнената борба той дължи на баща си, български учител и революционер“ (Г. Богдан — Дуйкъ, с. 238).⁸ С ученолюбието си, със сигурността на знанията си, с широтата на интересите си, със самостоятелността на мисленето си малкият Панайот е обърнал вниманието на своите учители в село, които мислят даже как да му осигурят общоселска издръжка в гимназията, пък даже и да го осиновят (с. 140, 142). Но нито той, нито майка му се съгласяват. Нищо, че семейството е бедно. От баща си има само една къща. Нямаат земя, държавата оземлява същата година безимотния Наум Костов с 10 хектара. Но какво е то за многодетното семейство.

Имат една надежда. „Кръстник“ на Панайот и Мария Станчеви бил един богат браилски търговец, сприятелил се с песнопоеца-даскал. Той обещал да издържа сина на своя покоен приятел в гимназията и в университета. И наистина Панаит Станчов продължава образованието си в браилската гимназия „Николае Бълческу“, където взема блестящо приемния си изпит и бива освободен от училищна такса. Наставява се в мансардата на семейство Николопол. Но благоденствието се плаща. За тези осем години пансион сестра му Деспина им слугува безплатно, а той занимава сина им. За да може да си купи някоя книга или за да се облече по-прилично, предава частни уроци. Дебютира още в пети клас, като до завършването на гимназията вече е отпечатал няколко стихотворения.

Една друга грешка, в която изпадат румънските литературни историци, е, че поетът още с дебюта си бил си избрал псевдонима. Графично, на пръв поглед, е така. Подписвал се е: П. . . — Черна, т. е. П(анайот) от с. Черна. Когато предлага на Н. Йорга стихове, подписани вече П. Станчов, бил е посъветван да си потърси псевдоним, за да избегне неудобството от това чуждоземно име (с. 274). Не е дал на бащиното си име румънски облик, както е направил друг румънски поет от български произход — Теодор Стоенеску (1860—1919).

Панаит Станчов завършва гимназията с отличие. Очаква го университетът, но точно тогава поради едно недоразумение от сантиментално естество той навлича гнева на покровителя си, който му отказва всякаква издръжка. Остава цяло лято в Браила, за да сложи настрана малко пари, като дава частни уроци.

⁸ Статията е писана в България. Много румънски източници ми са недостъпни, затова цитирам по Хр. П. Капитанов.

Вярва на себе си, във възможностите си, пък и в добрия си шанс. Записва се не само във Философския факултет, но и във Физико-химическия, като съжалява, че му е било невъзможно да посещава и Математическия. Живее в преотстъпена му безплатно празна, незатоплена стая в една изоставена къща. Парите бърже се свършват. Каквото могат да му пратят от къщи и 15-те леи, които всеки месец му праща бившият му учител по литература и негов приятел оттогава Мунтяну-Ръмник е съвсем недостатъчно. Отказва се от Физико-химическия факултет. Проявява се като активен, даровит студент, изнася доклади на семинара по експериментална психология. От 1901 г. му се отварят широко страниците на най-сериозните и шумеливи органи на литературни течения, списанията „Литературни беседи“ и „Сеячът“. Избран е за секретар на дружеството на студентите по литература, а състудентите му са големите литератори, бъдещи професори и министри — Йон Петрович, Д. Каракостя, Флорин Щефьнеску-Гоангъ и др.

През пролетта на 1902 г. прекъсва следването поради материални затруднения, а и за да отбие военната си служба, от която скоро бива освободен поради предразположение към туберкулоза. Настъпва и известно подобряване на материалните условия. През втората и четвъртата година на следване той е нередовен учител по литература в частна девическа гимназия в Букурещ, през третата учебна година и кръстникът му от Браила му праща понякога нещо. Обаче здравето му е вече разклатено от мизерното съществуване, което е бил принуден да води. По застъпничество на Титу Майореску болният поет постъпва в санаториум в Синая през пролетта на 1905 г., където престоява до края на годината, до пълното си оздравяване, като идва два пъти в Букурещ, за зачитане на учебната година и за изпити. Завършва с пълно отличие през лятото на 1906 г.

Остава още една година в Букурещ, за да си пробие път, за да придобие име сред литературните среди и да си издействува стипендия, за да продължи образованието си в чужбина. Тогава участва в инициативни комитети на прогресивни румънски интелектуалци за удовлетворяване социално-икономическите искания на въстаналите през пролетта на 1907 г. румънски селяни.⁹ Но средства за съществуване, обществено положение няма. Има квартира при приятели, но често гладува. Една година е постоянен гост на трапезата на Михаил Драгомиреску. Назначен тогава професор по съвременна румънска литература и по литературна естетика, Драгомиреску открива, като се готви за встъпителната си лекция, че най-добрият румънски поет в началото на века е неговият гост — Черна.¹⁰ Той получава най-сетне очакваната стипендия, за да изучава в Германия немска литература и естетика. В същност това е шестмесечна помощ. Впоследствие Черна сам издействува от министъра на просветата на либералното правителство Спиру Харет издръжка за още шест месеца.¹¹ А едва през есента на 1908 г. получава постоянна стипендия след успешното явяване на конкурсен изпит. Тази стипендия той дължи на видния румънски литературен критик, професор по философия, лидер на консервативната партия, създател и ръководител на литературния кръжок „Младеч“ и на сп. „Литературни беседи“ Титу Майореску. За силата на характера на Черна, за неговата честност, праволинейност, искреност и всеотдайност е знаменателен един случай, разказан от М. Драгомиреску. След като вече си е създал име, Черна не обичал да праща стихове на различни списания, органи на различни литературни групировки и течения. От 1901 до 1906 г. публикува преди всичко в „Сеяч“ и „Литературни беседи“, а след 1907 до края на живота си изключително в „Литературни беседи“. А точно в 1906 г. М. Дра-

⁹ Ив. Пенаков. П. Станчев — Черна. Един българин — румънски поет. — Бълг. мисъл, VIII, 1933, кн. III, с. 235—237.

¹⁰ M. Dragomirescu. In privinta lui Cerna. — Analele Dobrogei. XV, 1934, p. 35.

¹¹ G. Căsoaga. Corespondență inedită P. Cerna. — Limbă și literatură. București, XIV, 1967, p. 221—223.

гомиреску, разочарован, че не е избран директор на това списание, започва да издава свое списание „Беседи“ „после „Критически беседи“), където сътрудничи и Черна. А стипендията си той дължи изключително на Титу Майореску, който спрямо Черна проявява същите грижи за здравето, следването, издаването или награждаването на съчиненията му, както някога ги е проявил към Михаил Еминеску. Затова Черна идва при М. Драгомиреску, за да му иска извинение, че щял да прояви неблагодарност към него, който му е помогнал толкова много материално и морално, но не може да бъде двуличник и да продължава да сътрудничи в списанието му.¹²

Заминава за Германия, където три години специализира немска литература в Мюнхен, Хайделберг и Берлин и три години подготвя доктората си по естетика при Йоханес Фолкелт в Лайпциг. През лятото се връща завинаги в родината си, като прекарва известно време в родното си село, но истинското му летуване е в Синая, където гостува на приятеля си Г. Д. Мугур. А и здравословното му състояние изисква такава почивка. През есента на 1909 г. е сред основателите на дружеството на румънските писатели. Тогава по настояване на приятели подготвя за печат единствената си сборка „Стихотворения“, получила през 1910 г. наградата за поезия от 5000 леи на Румънската академия. В началото на 1813 г. защитава блестящо докторската си дисертация „Лирика на размисъла“, която изпраща в Хале за отпечатване. Първия печатан екземпляр от нея получава на смъртно легло. При един проливен дъжд, когато не иска да облече голямо за него чуждо палто, се простудява. Изтощеният му от мизерия, болести, усилен труд организъм вече не издържа и на 8 април (нов стил) 1913 г. той завършва земния си път. След шест месеца ще направи още едно пътуване — до вечното си жилище в гробището Белу в Букурещ.

През целия си живот Панайот Станчов се е чувствувал българин, на всички винаги е казвал, че е добруджански българин, всички негови приятели — големи румънски учени, професори, писатели — са знаели, че баща му е български възрожденски учител и революционер. Семейната му среда е била българска, както и средата в родното му село. С близките си никога не е прекъсвал връзките си. Пишел им е често, макар и кратки писма. Често пъти традиционните поздрави за празниците били писани на български. Братята и сестрите му не умеели да се изразяват писмено на румънски, затова други им пишели писмата (с. 254). През 1911 г. той прави постъпки чрез приятеля си Ал. Ласкаров-Молдовяну, писател, адвокат в Тулча, за да си оформи румънското поданство, за което на времето баща му не бил направил нищо, защото не е искал, а майка му — защото не знаела как. В писмото си той пише: „Понеже не съм румънец. . .“ (с. 249—250).

Когато имал вече осигурена издръжка в Германия, всеки месец пращал на родителите си малка сума. При последното си идване в с. Черна, през октомври 1912 г., направил панихида за баща си. Пректирал да му издигне паметник и да му посвети стихотворение. Превел е на български на майка си стихотворението, което ѝ бил посветил (с. 259—260).

Интересувал се е от българската литература, но не системно. Допадал му много Пенчо Славейков. Между тях могат да се открият много типологически съответствия. Разпитан от Хр. П. Капитанов, Г. Д. Мугур му разказал, че в Синая Черна му бил донесъл „Епически песни“ на Пенчо Славейков и му чел, превеждал и коментирал „Сърце на сърцата“.¹³

И в Германия се срещал с някои български студенти, с някои от които се сприятелява и си пише. Разпитвал е например жадно един варненски студент за чичо си, възрожденския учител и поет Димитър Станчев, починал във Варна

¹² М. Dragomirescu. Op. cit., p. 36.

¹³ Хр. П. Капитанов. Панайот Станчев — Черна. Един българин — румънски поет. — Просвета, 1941, кн. 10 (отпечатък), с. 13—14.

през 1906 г.¹⁴ Най-показателно за неговите български чувства е едно негово признание, направено пред приятеля му, по-късно професор по немска литература в Букурещ, Йон Сън-Джорджиу. Когато през зимата на 1912—1913 г. се подготвяла психологически Междусъюзническата война, Черна престанал да посещава „малката балканска република“ от кафене „Монопол“. Той бил взел участие в един спор между сърби и румънци, от една страна, и българи, от друга. И на приятеля си той доверява: „Всички обиди, които в спорете си отпращахте към българите, . . . ме отвратиха. . . Знаете, че съм българин и че може би в моята душа става борба.“ Той укорява приятеля си, че са могли да му спестят тази мъка. Борбата е ставала между черненския българин, син на възрожденски български учител, и румънския поет и стипендиант.

Затова и смъртта, внезапната смърт на издържалия на толкова тегла младеж, достигнал до прага на едно извоювано с цената на такава мизерия и толкова труд светло бъдеще на университетски професор — не само изненадала мнозина, но и предизвикала съмнения. За майката, проста, отчаяна женица, напълно обяснимо е да мисли и да повярва, че тази смърт не е била естествена. Обаче твърдението на една румънска писателка, преводачка на Франсоа Вийон, че румънският поет Черна бил отровен от българите, защото, шом не можел да им принадлежи, поне да не бъде на румъните — трябва да бъде отминато без коментар.¹⁵

* * *

Сбирката на П. Черна е озаглавена „Стихотворения“. Само един румънски критик е озаглавил иначе изданието им под негова редакция — „Цвете и бездна“, според заглавието на едно негово стихотворение.¹⁶ Странно е, че на това стихотворение на Черна са се спирали почти всички румънски литературни критици. М. Драгомиреску, който коментира всяко негово ново стихотворение, пише за него в списанието си, че изразява „поривите на поета към ведрина“, че е писано „на превъзходен език и с нова, пластична форма“ и че от Еминеску насам не са имали по-могъщ поет от Черна.¹⁷ Преди него Овид Денсушану я критикува в сп. „Нов живот“ на символистите, като посочва, че символът е фалшив. А Илариу Кенди посочва декламаторския характер на риторичните въпроси на поета. В беседата си „Днешната румънска поезия“ през 1909 г. Д. Каракостя характеризира поезията на Черна чрез подробен анализ на „Цвете и бездна“. Подробен анализ му е направил и в своята докторска дисертация асистентът на М. Драгомиреску.^{17а}

Да анализираме бегло въпросното стихотворение. С реторични фигури поетът изобразява планински пейзаж — цвете, цъфнало на ръба на бездна. „Ти се издигаш из света на бурите / и гледаш небесата, въздуха, цъфтиш.“ Цветето става за него символ на безстрашната немара на житейските бури, на порива към ведрина. Поетът мечтае цветето да му бъде другар, „да те посадя дълбоко във гърдите“ и го моли: „Във мисълта ми проникни със своя мирис. . . / Научи ме опасностите да презирам / и ще запала на надеждата кандилото. . . / и уверен във дните, дето идват, / от всякоя сълза звезда ще си направя.“ Програмно, искрено стихотворение, което отразява трагичното съществуване на човека Панаит Станчов. Духът му е бил проникнат от това „презрение към опасностите“. Но

¹⁴ Д. Василев. Малък спомен за Панаит Станчов — Черна. — Лит. час, № 265, 6 март 1936.

¹⁵ Zoe Verbiceanu. Poetul Cerna — amintiri. — Plaiuri dobrogene. Constanța, 1926, № 2.

¹⁶ P. Cerna. Floare și genune. Ediție îngrijită, prefată și tabel cronologie de Valeriu Răpăanu. București, 1968.

¹⁷ M. Dragomirescu. Revistă critică. — Convorbiri, I, 1907, p. 310—311.

^{17а} G. Dumitrescu. Poezia lui Cerna. București, 1939, p. 37—38.

не тук ще открием същността на поета Черна. Или поне тук се виждат най-ярко неговите слабости. И Д. Каракостя е категоричен в своите преценки. Поетът на товарва цветето с много и неподходящи символични значения — презрение на опасностите и стремеж към един висш идеал. Мислите и чувствата, породени от символа, разводняват идеята, изразена с банални образи. Лирическият коментар е многословен, с реторичен патос. Паралелизмът е неадекватен. За модерна идея си е послужил с остарели образи и не е знаел къде да спре.¹⁸ Да потърсим същността и значението на поета Черна в друго негово стихотворение — „В пещерата“. В мрачната пещера капят сълзи непрестанно от тавана, но вместо да го срутят, сталактитите го поддържат. Символът е внушителен, лапидарен — изразен само в три четиристишия. Но поетът е изтъквал символа с още три строфи, след като е можел да го стори блестящо само в една, с началните и крайните стихове: „Все така непресекащи сълзи / са капели в душите ни / . . . от страдания непосилни / си изковахме ризници железни.“ Тук поетът е по-пестелив и в рисунъка, и в реторизма, паралелизмът е пълен и вече поетът говори не само за себе си, а и за човешката участ. Оптимизмът на Черна не е егоистичен, егоцентричен, инстинктивен, той е хуманистичен, социален, темпераментен, мироголеден. Защото той търси винаги общочовешки мотиви. Неговите преживявания, страдания, радости, любов, мисли, разсъждения рядко биват от изключително интимен характер. И, разбира се, когато е намерил и пълноценен словесен израз, и те престават да бъдат само негови.

Черна е преди всичко поет на любовта като всеизгарящо, определящо същността на човека чувство. Поет на непризнатата любов по непозната девойка, на любовния копнеж, на очакването на близката среща, на опиянението от споделеното чувство, на блаженството от близостта на любимото същество във вълшебната лунна нощ, той е поет и на несподелената любов. Не на мъката, че любовта му е отхвърлена, а на примирението, на утехата, че любимата му е щастлива, макар и с друг. И всяка любовна песен е ода на любовта, иззира от препълненото от копнеж сърце. „Непознатият копнеж. . . не може вече само в душата ми да се побере“ и затова поетът пише на непознатата, която само е искал да види по своя път, но сега била заминала далеч, та той ѝ изпращал любовното си послание с падащата над пределите, където непознатата е заминала, звезда: „Душата ми изчезва по огнената ѝ следа“ („От далече“).

Любимата е даже „Очакваната“, на която той се моли, когато „мине през съня му“, да притисне клепките му, така че „Навеки аз да спя, навек да те сънувам“. Образният паралелизъм, сравнението между природно явление, динамичен пейзаж и душевното състояние на постоянно копнене — това е неговият изтъкнат, обикнат, индивидуален похват. В тази любовна песен, в която се смесват пейзажни, одаични и елегични елементи, поетът съпоставя своя копнеж с неудържимия стремеж на морето към луната даже когато тя „замислена — под облачен воал се плъзга мълчаливо“.

Има у Черна и оди на споделената любов. Поемата „Нощ“ започва с идилична нощна „млада любовна приказка“ — първата целувка на влюбените. Преходът от обективизираното изображение на влюбените към лирическото излияние на поета, който ликува („ти си щастливецът от приказката!“), е характерен не само за стила, но и за душевността на поета. В безсънното си поетът изживява блаженството от първата целувка, от спомена за нея и очаква нетърпеливо края на нощта, който той иска да ускори, като се „издигна до звездния прах/ и една по една изгася звездите / със полъха на моите криле, / та да дойде това свещенно „утре“ по-бързо“.

¹⁸ D. Caracostea. Poezia română de azi. — Conferențe teletextuale. Seria Inteli, 1909, p. 130—137.

Но и споделената любов за Черна е краткотрайна. Раздялата настъпва бързо, за да отстъпи отново мястото на безкрайния копнеж. Болката, мъката на заминалия далеч поет по останалата в родината любима е изразена в елегията „Копнеж“: „За мен чужбина е пустиня. / Защо от тебе си заминах.“ В „Раздяла“ свидетелствува, че само нощем „подхранвам безутешността / със хиляди мечти. . .“

Любовта за Черна не е само инстинктивно влечение, всеизгарящо чувство. В любовта, в любовния копнеж поетът добива титанически измерения. Мислителят Черна придава на любовта демиуржска сила, любовта е двигател на мирозданието, творец на световното развитие. Само така можем да си обясним патоса на влюбения поет, който сякаш загубва чувство за реалното. Защото космическите образи на любовните хипостазы са не само стилни фигури, не са само романтични хиперболи, индивидуалистични хипертрофии, а космогонична теория, онтологична представа и концепция за човека и света. В „Раздяла“ поетът тръгва от аподиктичното суждение „Таз старата земя и небосвода, / Любов! Ти само го поддържах. . .!“ Затова може да каже съвсем искрено, без никаква фалшива нотка, че когато заминал, му се струвало „като че ли целият свят рухва“, или че раздялата добива апокалиптична хронология: „От днес и докато всичко залезе, / не ще да видиш вече ни сянката на любимата.“ Затова елегията завършва с безнадеждната хипербола: „Между двама ни стои цялата вечност.“

Философът Черна повече разсъждава върху любовта, наистина патетично, отколкото да даде поетически израз на любовната си мъка, опиянение, копнеж. Като наблюдател на чуждото, преходно любовното щастие той обобщава жизнената, всеизкупителна сила на любовта („Шепоти“). Въпреки раздялата, въпреки пробуждането от любовния сън поетът издига като висша добродетел любовта, тя е смисъл на живота, в нея е човешкото безсмъртие. „Изглежда, че човешкото безсмъртие / заложили са боговете във блена любовен.“ В любовния миг е жизнерадостта на човечеството, мечтата на земята. Любовта е като останалата след дъжда водна капка над скалата, която „в мимолетния си живот / отразява вечния слънчев лъч — / безкраен свят: / всичко, което е видяла и ще вижда / вечната, няма скала“ („Шепоти“). Озадачен, възмутен от скъперничеството на боговете, от алчността на властниците, поради което земното щастие е толкова кратко, той усеща титаническа сила и се пита: „Когато огънят на борбата ми разтапяше силата, / какъв дух отви / във озлобената ми и измъчена душа / на добрият безсмъртна звезда, / и кой ме е научил да съм по-голям / от царицата на земята, болката?“ И завършва с твърдата вяра: „Ний не треперим пред мисълта за унищожение, / ний сме по-силни / ние любим“ („Разведряване“).

Любовното опиянение е всемирно, вечен, всечовешки принцип, в него се осъществява и предава жизнеността на човечеството. Миналите и бъдните поколения се радват на любовното щастие на влюбените, участвуват в него, придават му величие. Затова „иако във часа вълшебен / приличате на богове, / то е, че във блена любовен / живеите хиляди живота“ („Екове“). Или пък: „Любете се! Любовното опиянение / на някогашните нека във вас възкръсне“ („Шепоти“).

Далеч сме от мисълта да търсим изворите на вдъхновението на Черна в книгите. Неговият трагичен земен път, горчивият му и кратък жизнен опит са му дали достатъчно материал — преживявания, размисли, образи. Но забелязваме едно философско единство на отношението му към основните проблеми на битието, към любовта, труда, социалните и националните въпроси, едно праволинейно мирогледно миросъзърцание, в което можем да открием въздействие, оттенъци, ехо от мирогледа на някои философи и поети. Философията му е дуалистична. Явленията и събитията в света са резултат от вековечната борба на две противоположни начала, която неизбежна, предопределена е победата на доброто. Най-древният източник на тази идея е Емпедокъл от Агригент. Философията му е „песен на надеждата и на мира“, най-хуманната и най-съвременната от всички

елински философии.¹⁹ В световната драма участвуват неизбежните четири елемента, но и две сили: любовта (приятелството, съединението) и омразата (враждата, разделянето). Основен закон на тази безкрайна борба е „протестът на световната душа против неумолимата съдба“²⁰. Трагичният цикъл на борбата на антагонистичните сили да организират четирите елемента има четири действия — на раждане и осъществяване царството на любовта и раждане и осъществяване царството на омразата. В тази борба участва и човекът, който може да ускори победата на любовта, на доброто, да се освободи от омразата. Хегел намира у Емпедокъл единство на противоположностите, когато се смесват двата принципа, и говори за изменението с определена цел.²¹

Стремежа на основните елементи на мирозданието към единство, към хармония, към красотата Черна е изразил в лирическата си поема „Молбата на земята“. Земята „със две криле: едното светлина, / а другото от звездна тъмнина / като демон неудовлетворен / летеше във простора, без да знае покой“ и се оплаква, че най-хубавите, най-любимите ѝ чедата — луната, цветята, птиците се стремят нагоре, към небесата, напускат я, оставят ѝ само „глупците, камъните, мъртъвците“. Тя ги зове да се завърнат. Би прокълнала слънцето, че ѝ привлича най-свидните чедата, но знае, че само слънцето може да ѝ изгиси „жаждата да обожава“. Поемата завършва с непреодолими стремеж на земята да се завърне в лоното на божествения баща — слънцето. Летежът ѝ е мелодия — химн на слънцето и заупокой на земята. „По-бързо дай ми вечната пригръдка / и смачкай ме о твоя трон небесен!“ Това е емпедокълското божествено единство, осъществено от всички.²² Космогонията на Черна не е дидактична, а е изразена с натоварени от безкрайни символични значения образи. Най-обективизираната ода на Черна изразява най-цветущо и най-емоционално стремежа му към красотата и хармония в човешките отношения.

Елегията „Плачът на Адам“ разкрива част от космогонията на Черна. Димът на неприетата от безмилостния бог жертва на Каин е предизвикал убийствената мисъл у първородния син, заченат в райските градини. И този дим „Като огромно крило на прострелен орел“ расте надлъж и шир и е поставил „черна стена между мене и твоето възвишено небе“ — стена Адам в своята вече мъчна и непоносима молитва. Стенанията на наказания Каин карат нещастния баща да разбере собствената си вина и жестокостта на изкуплението, с което е наказан Каин. Адам е живял в райските градини, които са били „съучастници в падението“, заченат е Каин от любов и ако „любовта е грях, слава на този, който я е създал“. Нека бъде наказан този, който е преживял щастието на любовта, нека товарът на изкуплението падне на плещите на Адам. И молитвата му вече не е отправена към жестокия бог, а към „свещеното дете на Ева“ — да се смили над двама им, че са го предопределили да живее в мъки, да плаща със страдание вълшебния миг на тяхната любов.

Черна е преразгледал от човешка, земна гледна точка и библейския мит за Исус. Той е един от образите, в който се е стремил да въплъти борческия си хуманизъм. Замислил бил цял цикъл за кръстните мъки на митичния спасител, „най-великата тайна на човечеството“. Когато през пролетта на 1905 г. Титу Майореску му изпраща в санаториума в Синая едно евангелие, той му благодари, споделя детските си спомени, когато е пеел и той като баща си в черква, възхищението си от личността и човеколюбието на „най-добрия измежду религиозните

¹⁹ R. Rolland. Empédocle d'Agrigente. Paris, 1931, p. 25, 29.

²⁰ Ibidem, p. 53.

²¹ Г. В. Ф. Хегел. История на философията. С., 1961, I, с. 359—361.

²² „Под господството на Омразата всичко взема различни и противоположни форми, но всички се обединяват по време на господството на Любовта и копнеят едно за друго“. 51-ият фрагмент от коментаторите. Primei materialişti greci. Bucureşti, 1950, p. 67.

законодатели“ и говори за намерението си да прочете „Животът на Исуса“ от Ернст Ренан (с. 198). След една година отпечатва мистичната си ода „Исус“, с която се открива и сборката му. И това не е случайно. С тази ода се разкриват границите и същността на неговите социално-революционни идеи. „Ти бе човек и като него страда. / Някакъв бог, какъвто те смятали дедите — / навеки плува той над мъките, бедите: / плача ни той не може го разбра.“ Това пролетарско отричане единособността на трите хипостазии на християнския бог, изразено още в първите векове на новата ера в арианската ерес, е напълно обяснимо у младежа Черна — и с връзките му с черквата, с изтощителната му борба с лишенията и трудностите. За избистряне на идеите му наистина му е помогнал Ренан. И за двамата величето на този „син човечески“ се състои в неговата „героична воля“ да страда и да прощава, та с цената на няколко часа страдание той бива обезсмъртен и обожествен от тълпата.²³ Ето как говори Черна за кръстните мъки: „Но ти кърви по черни пътища, / под унижения, небето що не знае; / ти стенеше, когато желязо те прободеше. . . / Човек, човек чрез твоите мъки.“ Но същността на тези мъки е в изкуплението на човешките нещастия. Чрез тях обожественият е останал на земята. „Не, не! Студените гвоздеи на Голгота / не са те приковали тъй за дървото, / както те свързва за земята черна / безкрайността на раните човешки.“ Затова, докато има на земята мъки, неправди, страдания, раната му постоянно ще кърви. И той става символ на човешкото спасение тук, на земята. Раните му ще бъдат затворени тогава, „когато ще изтръгнеш човечеството цяло / от продължителния син на тежкото търпение.“

И по такъв начин Черна се доближава до образа, който след 20 години Анри Барбюс ще се опита, несполучливо, да оживи: Исус — вожд на революцията на робите в Римската империя. Но тука без съмнение ще намерим и толстоистки идеи, пък и влияние на Юго.

Великият руски писател Лев Толстой е бил един от любимите писатели на Черна и е единственият, на когото е посветил стихотворение. По случай смъртта на великия човеколюбец, който е „Бдял кротко на огнището на световното сърце“ и с чието отпътуване във вечността „е заминала и последната капка душа“, Черна отново тръгва от своята нетолстоевска космогония за вечната борба между мъката и надеждата, за да види, че след смъртта на този „възвишен гений“ — „най-голямата утеха на човечеството / днес е останал слепият блян на унищожението. / Човек кърви и пита къде е спасението.“ Черна отговаря отначало пак не в духа на Толстовото учение — истината за съдбата създаденият от пръст човек не може да понесе приживе. Емпедокълският отговор на поета е: „Сам да бъдеш във света създател на съдбата си. / Днес от небосвода син ангели вече не низхождат, / а пък Яков не живее, за да дигне друга стълба. / Сам намира се човекът посред тез предели. / В него е спасението му, в него е смъртта му. / Човек е божество, което търси себе си.“ И в духа на най-правоверния толстоизъм, но и верен на Емпедокъл поетът завършва: „В безпределната любов е пределът на всяка мъка.“ Това е червената нишка на цялото му високохуманистично поетическо творчество. Ето няколко примера. „Омразата не е в състояние / да разруши всичко, което любовта е създала“ („Разведряване“). „Вечно човешкото сърце е осъдено да измерва / с мъките на гонитбата великото щастие“ („Сред сълзи“).

Миролюбието му е воинствено. Той не е като Ромен Ролан „над схватката“. Размишленията му в поемата „Към мира“ са за бъдещето на човечеството, за световния мир, който ще настъпи, но след като бъдат премахнати националните и социалните неправди, след продължителна борба на потиснатите и на онеправданите. Той възпява „желанието за земен рай“, но знае, че от неговото осъществяване „разделя ни пълното със сълзи минало“. Зашто трябва да бъдат „выпльени

²³ E. Renan. La vie de Jésus, Paris, 1897, p. 247.

бляновете, / а вековните несправди — отмъстени“. Началото на втората част е написано в юговски дух, явен е стремежът да не се достига до крайности в социалните противоречия, и то ако силните биха проявили малко повече човечност и милосърдие към тези, чийто труд ограбват. Но разсъжденията на поета водят неудържимо към идеята за социална революция, която ще премахне „всяка следа от старата неправда“. Тогава наистина земята ще бъде възродена и всички ще се стараят да вдъврят мир на измъченото земно кълбо. Социалната революция е изобразена като световен пожар. „Със борини запалени робите, летейки от място на място, / ще облекат земята във огнено рухо; / вихрени пламъци ще унищожат дворци, / ще премахнат всяка следа от старата неправда.“ Но дотогава, запитва се поетът, „Колко пъти на кръста ще умре Исус“ (Юговски образ). Все пак, щом тази мечта е осъществима само чрез борба, то смъртта в нейно име е приета ведро, безропотно, със съзнанието за изпълнен дълг към грядущите поколения. „Какво значи да паднеш, / щом живота си не губим напразно. / Щом всеки знае, / че създаваме нов свят, който ще подарим / на тези, които още ги няма, но все пак ги обичаме?“

В тази поема Черна поставя въпросите на мира, на социалната справедливост в световни размери. В името на догмата за автономия на изкуството (изкуство за изкуството) М. Драгомirescu хвали поета Черна, понеже „В душата му не трепти чувствителността, която интересува в определен момент един народ, а тази, която вечно ще разчувствува човечеството. . . поет, който мисли за съдбата на човека, а не на един народ.“²⁴ И все пак поетът Черна, който е поставял и социални, а не само нравствени и онтологични проблеми в поезията си, е откликвал и на непосредствени социални и национални проблеми, които възбуждали в определен момент румънския народ. И тях разрешава в световни измерения. Но изкуството му става боен зов.

Открито и смело поетът се намесва в социалните борби с цикъла от три сонета „Дни на горест“. С тях откликва на кървавите събития от 1907 г., най-грандиозното селско въстание през вековната история на Румъния. Най-напред поетът изобличава правителството, използвало армията, за да повали безславно в кърви собствения си народ. Поетът се пита къде са годините, когато победоносният орел е носел в ноктите си „снопове лъчи, изтръгнати от полумесеца, / или лаври от маджарските венци?“ Във втория сонет болката от пролятата „невинна кръв / от бордеите, та до дворците“ приглушава революционното настроение и поетът се моли „слънце на любовта, свещено слънце“ да греине, да пресуши „червените поля“, та „прадедите в гроба да не разберат / чия кръв бе и кой я ля.“ Вярата му в творческите сили на любовта и тука е казала своята дума. Обаче в третия сонет поетът-богоборец изисква непреклонно, в името на правдата, на която се моли, да не изпуска „свещената, божествена везна“ — „нека залязат“ всички богове, „вдигни неумолимо своя меч, / нека изчезне един свят, нека изгарят трон след трон; / но ни една сълза да не изчезне / от пролятите плач и кръв.“ Черна е изразил дълбоката си, същностна, мирогледна убеденост в неизбежната победа на социалната правда и хуманизма. Това е най-революционно стихотворение, посветено от румънски поет на селското въстание от 1907 г., писано като непосредствен отклик на кървавото му потушаване.

Но толстоистът Черна, изпитал и въздействието на Юго, не може да приеме, че омразата може да вдъхновява борците за социална справедливост. В едно от първите си стихотворения — „На тях“, — което отрича правото на потиснатите да водят борба, подтиквани от омраза, пише: „вашето възпламеняване обещава зари /, но не убива нощта на вечните плачове“. Епиграфът му е от Юго: „La misère n'a pas le droit à la cruauté.“ Мислите за социално помирение от втория

²⁴ M. Dragomirescu. Critică. I. Directive. București, 1927, p. 82.

сонет от цикъла „Дни на горест“ той е подхванал и задълбочил в друга революционна своя поема — „Народът“. Първата част е отчайваща констатация, че родината му днес „тъжна е и нещастна, защото у нас няма любов“, няма социално равноправие. Мислите, изводите са противоречиви, несъстоятелни, но кагитаната на мизерията на румънския селянин е реалистична, изобличителна, трогателна. „Няма говеда в двора, няма хляб в нощвата . . . / Хляб! и земята черна го обхваща чак до глезените. . . / Чува му молбата старата майка — и се смилява / и поднася му този хляб, който насища навеки. . . / Това е повестта ти, братко, докато слезеш в студения гроб.“

Втората част напомня безмилостното, нищешаанско отношение на поета в „Dura lex“ към този, който безропотно се е примирил с потисничеството. „Как ще простя на простреления от скръб, / щом сам покорен се е преклонил пред гибелта?“ Поетът прославя годините на ранния феодализъм, когато свободният селянин-воин „с великите боляри делял е венеца / и пляката от покорените земи.“ Величествена е картината на въстаналия народ: „Подпрял се на косата видях го веднаж, / с разголени гърди, със облачно чело, / с развезани коси. . . / И мълнии в очите му се стрелят, / а гръм бе словото на омразата. . . / Каква ръка съдбовна, братко, / захвърли те по огнен път? / Какъв копнеж за борба и за свобода / издигна те. . . ? / Такъв съм те желал в горещия си блян!“ И изведнаж пак отек от толстоистското „несъпротивление на злото“ — „злите са победителите“. И вместо да поддържа надеждата в душите на победените, поетът отправя към всепрощаващия Исус отчаян въпрос: „Защо не си дал на робите сила безропотно да понасят мъката си?“ или пък унизителната молба: „Не ни оставяй, господарю, / да мрем с проклятие на уста.“

Третата част е заупокой за падналите селски въстаници: „Спете отсега във мир, свещени сенки“, защото настъпило било вече някакво социално помирение: „Палати и бордеи се побратимяват“, защото вече любовта била изгряла в човешките сърца. Перспективата е даже идилично-реакционна: „И нека завинаги измъчването човечество / забрави всички някогаши ужаси — / и да завърши кротко, със усмивка, / където тръгнало е със омраза.“ Картината на гордия, възстанал за правата си селянин в „Народът“ е само фаза от диалектиката на социалното помирение в оптимистичния мироглед и в емпедокловската космогония на Черна. Така и в „Император и пролетарий“ изобличителната и възпламенителна реч на пролетария е само фаза от аргументите на Еминеску от пессимистичната му философия за суетността на всяко човешко усилие да промени предвечните закони на битието.

Най-съкровеният си чувства, без реторика, без многословие, без философски обобщения поетът е изразил в две посветени на майка му стихотворения — „Майма“. Първата елегия е на детския спомен. Пред родния дом сред салкъми той вижда майка си, дошла да погали просълзена заспалото дете, което през деня е мъмрила. Втората елегия е на копнежа да се завърне при всеуспокояващата майка: „Ти, майчино сърце, съдбина моя, / със своите дарове си тъй далечна. / Че паднах ничком на живота в зноя, / гори ме жажда, изворът е секнал. . . // Любов попросил бях по чужди вратни / а те пред мен затваряха се шумни; / помислил бях, че нося щастие златно, / пък то — отравях бляновете лунни. // О, майко! сал надеждата крепи ме: / не ще оставиш мене във чужбина — / ще ме повикаш в свидната родина, / да вкуся от плода на тръните без име. . . // Ще дойдеш ти, да излекуваш рани, / в мига свещен, когато ще заспивам, / когато в клепките си образа ще стривам / на този свят, погубил младостта ми. . . // И издигни ме ти, измит от злото, / тогаз в света любим на красотата, / да се пробудя от съня в живота, / от щастие да плача на гръдта ти.“

Написаният шест дни преди смъртта му сонет „След буря“ изразява неузавимия от никакви противодействия оптимизъм на Черна чрез образа на вечно

възраждащата се природа: „Не се веч бият клонки разлюлени, / не се люлее лодка на брега, / спокойно са обтегнали снага / вълните, виели преди освирепели. // Сред облаците месецът наднича, / прогонва сънища проклети, / горите, с капчици залети, / във рухо диамантено се обличат. // Мълчание и светлина — надлъж и шир. // Природата се отразява ведра в мир, / учудваща се, тъй преобразена. // И геният световен — обновител / почива си за миг в развалините, / замисля за света нова премена.“ Променил си е коренно поетиката, без да се откаже от философската си тематика. Отырсил се е от реторичните въпроси, многословните коментари. Символът говори със своите безгранични внушения.

* * *

Съдбага е била много по-благоприятна към поета Черна, отколкото е била жестока към човека Панайт Станчов. Поетът има щастието десет години след дебюта си да обнародва голяма сбирка стихове, да получи за нея най-значителната академична награда, да бъде изтъкван като голям поет в съвременната румънска литература, комуто се рецензира благоприятно и задълбочено всяко новоизлязло стихотворение. Нещо повече, беше признат като представителен поет от няколко литературни течения, които си оспорваха в началото на века правото да направляват румънската литература. И „семънъторизмът“ на Н. Йорга (сп. „Сеячът“), и народничеството на К. Стере и Г. Ибръилян (сп. „Румънски живот“), и „критицизмът“ на М. Драгомиреску (сп. „Критически беседи“) искаха да имат, да открият, да изтъкнат, да издигнат като знаме свой голям представителен поет. Колко са се лъгали се вижда от факта, че П. Черна е печатал преди всичко в сп. „Литературни беседи“, а в „Румънски живот“ въобще не е печатал. Така че възторжените признания дойдоха преди ранната му смърт.

Тя само беше повод да се повторят изказаните дотогава съждения и оценки и да се изрази, даже и от малкото непризнали го критици, съжаление, че румънската литература губи един даровит поет, който тепърва щеше да даде най-хубавото. Н. Йорга пише: „... утвърден талант, с когото се свързваха много надежди. . . Носеше сред хората нещо, което идва от един по-висш и по-чист от нашия свят.“²⁵ Тудор Аргези се изказва така: „Неговото изкуство... има дълбочина, която отправя творчеството му към голямата европейска поезия.“²⁶ М. Драгомиреску повтаря това, което е казвал и ще казва до края на живота си (1942): „Черна като лирически поет сигурно е най-силният талант, който румънската литература е имала от 1900 г. насам“ (с. 270; разбира се, до 1913 г.). Така че не бива да подхвърляме, че М. Драгомиреску безразборно е провъзгласявал поетите от своя литературен орган за гении. Черна е печатал там само два стихотворения и е останал завинаги в убеждението му като най-голям румънски поет през първото десетилетие на XX в. Органите на социалистите го оценяват най-правилно. Н. Д. Коча пише във „Факла“: „П. Черна е първият поет, който ни даде Добруджа, а неговият български произход — истинското му име беше Станчов — не го възпря да обича, да разбира и да възпява болките и мъките на румънския народ. Възпя революцията от 1907. Страстно обичаше онеправдания и обременен с грижи селянин. . . Дълбоко революционен, постоянно зает със страданията на широките народни маси и надявайки се заедно с тях за един нов живот, в който да господства справедливостта и любовта. . . възраждането на човечеството чрез истинска любов“ (с. 269—270). А в „Viața socială“ го оценява така: „Поетът обичаше народа, чиито мъки е почувствувал, чиито идеали е разбирал и чиито надежди е възпявал. Страстно обичаше онеправдания, отруден

²⁵ N. Iorga. Panait Cerna. — Oameni cari au fost. I. București, 1967, p. 336—338.

²⁶ Tudor Arghezi. Moartea poetului Cerna. — Tablete de cronicar. București, 1960, p. 29—30.

селянин. Целият народ на тази страна сякаш говори в стиховете му, в които се вълнува бунтът против един чудовищен обществен строй.²⁷

Румънските социалисти, чиито кръжоци и клубове Панайот Станчов посещавал като ученик в Браила, ценели социалната лирика на Черна, нейната изобличителна и призивна революционност и препечатвали в своите вестници, списания и календари неговите стихотворения за социалното безправие и за борбата за по-добро бъдеще. Даже мислели да издадат в 1914 г. стихотворенията му (с. 122).

Прав е Валериу Ръпяну, когато говори за „случай „Черна, но неоснователно преценява, че той бил „повече случай, отколкото поет“. Той наистина е имал шанс „да се появи в момент на литературна криза и на остро отсъствие на интелектуални поети, когато се е очаквало появяването на един нов Еминеску. . .“²⁸ И Майореску и Драгомиреску виждали у него поета-мислител, възпяващ чувства и мисли, вълнуващи цялото човечество. Н. Йорга и съмнѣлористите го ценяли за правдивото отражение на селската неволя и бит в поезията му, Г. Ибръилян заради отношението му към социалните въпроси, социалистите заради неговата революционност. Затова е бил смятан, а е смятан и днес за един от най-представителните румънски писатели — редом с Михаил Садовяну и Октавиан Гога — в началото на века. Мнозина виждали в неговото творчество, пропито от борчески оптимизъм, хуманизъм и размисъл, преодоляването на епигонството на подражателите на Еминеску. В същност поетиката на Еминеску, неговата хармония, вкусът към философски измерения на съзерцанието на мирозданието са останали и до днес едни от основните координати на румънската поезия. Затова се говори и за „Еминеску след Еминеску“. Но тогава бил очакван поет-обновител. Това обновление на чувствителността и поетиката дойде от символите, които още от 80-те години на миналия век се бореа да заемат своето място в румънската литература. Това стана след Първата световна война. Защо поетът Черна не издържа на неумолимата присъда на времето, защо се оказа изостанал, отживял, свързан само с минали етапи от развитието на румънската поезия. Кой са причините за това съдбоносно изоставане на поета Черна от естетическите изисквания на своето време.

Най-съществената причина се крие в неговия български произход, във факта, че е закърмен с родна, българска реч, че румънски е учил едва когато тръгнал на училище. Това е непрестанно изтъквано от всички румънски литературни критици даже когато са се изказвали възторжено за неговата поезия. Майореску и Драгомиреску са му правели много строги забележки върху неподходящия и тромав език, върху елементарните синтактични грешки и са връщали стихотворенията му, за да ги поправи езиково. Затова Г. Ибръилян пише в 1915 г.: „Безцветността на поезията на Черна се дължи може би и на това, че той не е владеел напълно румънския език. . . чувствахме как понякога словото едва се придържа о идеята като че ли с паяжинна нишка. . . Това незнаене на езика, на който е щял да пише по-късно, е било съдбоносно. Думите никога не са достигнали да бъдат свързани в ума му с целия им рояк от идеи и чувства. . . Може би и с това се обяснява, че. . . не е могъл да има абсолютно оригинална форма. . .“²⁹ Дж. Кълинеску говори за „трапавост на думите, обяснима с пълното неприспособяване към румънския език“³⁰.

²⁷ apud V. Răpeanu. Două destine literare: Panait Cerna și Dimitrie Anghel. — Noi și cei dinaintea noastră. București, 1966, p. 53.

²⁸ Ibidem, p. 42.

²⁹ G. Ibrăileanu. Scriitori români și străini. II. București, 1968, p. 163–164.

³⁰ G. Călinescu. St. O. Iosif și P. Cerna. — Ulisse. București, 1967, p. 54.

Между другото много литературни историци са отбелязвали, че и на славянския му произход се дължи подчертаният интерес на Черна към социалните въпроси, склонността му към тяхното революционно разрешение.³¹

Другата слабост я посочи най-напред Д. Каракостя: неподходящата форма, чието въздействие е повече познавателно, отколкото емоционално, естетическо.³² Най-категорична е присъдата на Еуджен Ловинеску, който различаваше пътя за поетиката на модернизма в румънската поезия. Наистина „в рамките на интелектуалната по съдържание и реторична по форма поезия Черна е постигнал много; чрез развитието на чувството в широки акорди и в компактни реторични строфи“. Но такава поезия „е излязла напълно от обръщение за съвременната чувствителност... тя не представлява никаква разлика в език, образност, хармония спрямо литературата на миналото“³³. Няма нужда да привеждаме мненията на съвременните литературни критици и историци — те всички повтарят, понякога и със същите думи, Ловинеску.

А само съвременна художествена форма можеше да спаси неговата философска поезия. Единственото му интимно стихотворение е посветено на майка му. Подчертаната му склонност към лирика на размисъла е имала нужда от мощен полет на въображението, та да може да изрази с блестящи, неочаквани, внушителни образи размислите си. А философското му образование все повече го е отдалечавало от истинската поезия, от чистите ѝ непосредствени извори. И все пак. Като подготвял години наред докторската си дисертация върху философската поезия, като е проучвал нейните теоретици — преди всичко своя научен ръководител Фолкелт и своя модел като поет и теоретик Ж. М. Гийо, както и творчеството на поети като Луиза Акерман, Вини, Юго, Байрон, Шели, Гьоте, Шилер, Leopardi и др., той е достигнал до свое виждане на същността и състоятелността на философската поезия като изкуство. Черна прави разлика между поезията, която изразява идеи, и тази, която ги изобразява символично. И тя е истинската поезия. „Голото размишление, отсъствието на интуициите на фантазията са, с редки изключения, признак на дидактично или посредствено поетическо мислене.“ „Истинският поет мисли символично, независимо дали става дума за лирически или идеен творец.“ „Поетът се намира пред един постоянен паралелизъм: личната интуиция и абстрактната идея. И тези два фактора могат винаги да се слеят.“ Лошото е, когато не се сливат. Големият румънски компаративист и историк на културата Тудор Виану цени приноса на Черна, който е допринесъл да се „надмогнат рамките на философско-дидактичната поезия“ и като теоретик, и като поет.³⁴ Теорията на Черна е обяснение и оправдание не само на дотогавашната му поезия, но е и сигнал за „онова присъствие на лиризма, което теорията и вдъхновението му са предизвеждали много пъти“³⁵.

Черна е търсел преди всичко поезията във философията. Свидетелят на предсмъртните му дни — Паул Зарифопол — често пъти го е сърдел, като му изтъквал отсъствието на всякаква поезия у философа-поет Ж. М. Гийо, когото Черна ценял много. Но за мислите, които са го вълнували тогава има едно страшно свидетелство. Нещастният поет повтарял често една мисъл на Титу Майореску: „В поезията мисълта е нещо непозволено.“ А той беше си посветил цялия жи-

³¹ I. Lîcea. Poetul P. Cerna. Cernăuți, 1926, p. 36.

³² D. Caracostea. Op. cit., p. 32.

³³ E. Lovinescu. Istoria literaturii române contemporane. III. Evoluția poeziei lirice. București, 1927, p. 135—136.

³⁴ T. Vianu. Filozofie și poezie. — Opere. 7. București, 1978, p. 393—396. Цитатите из дисертацията на Черна са взети оттам. Повдигнат е и въпросът за заслугите на Черна като теоретик на естетическото възпитание на философската поезия. — Вж. V. Constantinescu. Panait Cerna și receptarea poeziei. — România literară. XIV. Nr. 39/24. IX. 1981, p. 4.

³⁵ T. Vianu, Op. cit., p. 396.

вот като поет и учен на философската поезия — да я твори, изследва и да определя принципите на нейната естетика.³⁶

Но, за да разберем по-добре какво представлява Черна в развитието на румънската поезия, необходимо е да се позовем и на мислението на двамата най-видни румънски поети-мислители на XX в. По случай десетгодишнината от смъртта на Черна Лучиан Блага пише възторжено за „машабните симфонични творби“, за „буиния оптимизъм, който бликаше пълнокръвно и искрено из стиховете му“ и си представя какъв „несравним химн на живота“ би написал Черна, ако беше доживял да опознае философията на жизнения устрем на Анри Бергсон. „Виждаме го да се движи в тази посока.“ Затова и преждевременната му смърт „е толкова трагична“³⁷. А по случай петдесетгодишнината от раждането му Ал. А. Филипиде подчертава, че той е „един от редките поети, които можеха последователно да творят във висш художествен план и в широк социален план“³⁸. Тези оценки са знаменателни. Защото ако М. Драгомиреску пише, че поетът Черна „е истински мислител. Третият след Григоре Александреску и Михай Еминеску“,³⁹ то истинските поети-мислители след него в румънската поезия на XX в. са Блага и Филипиде. Те са го ценили, имали са на какво да се учат от него, въздействието му е очевидно в първите им сборици.

П. Черна представлява един момент от историята на румънската литература, свързан с епохата Еминеску. Все пак в търсенето на новото той носеше нещо, което остана, налага се и се наложи особено днес в съвременната румънска поезия: борчески оптимизъм, пролетарски хуманизъм, вкус към социалните проблеми, космическо чувство, метафизическа тръпка. Социалните мотиви в поезията му са художествено най-добре защитени в цялото развитие на румънската поезия до 1944 г., от Чезар Болиак до Михай Бенюк.

Наистина у него има реторика и многословие, има дидактизъм, пресиленни сравнения и паралелизми. Но има страници, когато богатата на метафора и символа е придала художествена значителност на благородните човешки чувства, които са го вълнували. Има страници, където космическата му митология, философската му космогония, размишленията му върху проблемите на битието са изразени с искрени, дълбоко човешки преживявания и биват възприети като поетически откровения.

Не е чудно, че през 1981 г., на стогодишнината от рождението му, името му едва-едва беше споменато в литературните списания. Обаче вниманието на обществеността, на литературните кръгове, организации, списания беше заето с чувстването на други стогодишнини — на поетите Йон Минулеску, Октавиан Гога, Джордже Баковия и на литературния критик на модернизма Еуджен Ловинеску.

Колкото и да е скромно, място в историята на румънската литература П. Черна има. Извоювал го е не само с човечността на социалната си лирика, с дълбочината на философските си прозрения, но и с художествеността на изказа си на този немайчин румънски език.

³⁶ P. Zarifopol. Poezia filozofică. — *Artiști și idei literare române*. București, 1930, p. 41—43, 51—52.

³⁷ L. Bлага, Un poet. — B: *Patria*, Cluj, V, № 66/28. II. 1923.

³⁸ Al. A. Philipide, Cerna și poezia de azi. — B: *Adevărul literar și artistic*. № 565, 1931.

³⁹ M. Dragomirescu. Trei scriitori: Gerna, Sadoveanu, Iorga. — *Critică*. I. Directive. București, 1927, p. 112.